

# ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ «ΕΘΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ»

ΑΛΕΞΗΣ ΗΡΑΚΛΕΪΔΗΣ



Ο ελληνικός όρος «εθνικά θέματα» δεν είναι δόκιμος στη διεθνή πολιτική, όπου υπάρχει η έννοια των εθνικών συμφερόντων (national interests) ή των θεμάτων εθνικής ασφάλειας (national security issues). Υπάρχει, εξάλλου, και ο παλιότερος συναφής όρος *raison d'état*, που αναφερόταν στα συμφέροντα ενός κράτους πριν από την έλευση του εθνικισμού και του έθνους-κράτους.<sup>1</sup> Ωστόσο, ο όρος «εθνικό θέμα» –και αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί το σύνδρομο των εθνικών θεμάτων– δεν αποτελεί ελληνική μοναδικότητα.<sup>2</sup> Υπάρχει ο ίδιος ακριβώς όρος με τα ίδια χαρακτηριστικά σε μία τουλάχιστον χώρα, στη γειτονική Τουρκία ο όρος *milli dava*. Στην Ινδία πάλι, ο όρος «εθνικά θέματα» χρησιμοποιείται για να δηλώσει τις προτεραιότητες της εσωτερικής πολιτικής, όπως η εκπαίδευση, η φτώχεια ή η πάταξη της διαφθοράς.

Στην Ελλάδα, όταν ένα θέμα αναγορευθεί σε εθνικό, προκαλεί έντονη συναισθηματική φόρτιση και αποβαίνει ταμπού. Τα πνεύματα οξύνονται, η ατμόσφαιρα δηλητηριάζεται και επικρατεί ο υπερπατριωτισμός, η αδιαλλαξία, η δημαγωγία, ο λαϊκισμός, στοιχεία που οδηγούν στο θόλωμα της σκέψης.<sup>3</sup> Εξοβελίζεται ο ορθολογισμός και η Ελλάδα ακολουθεί ατραπούς που δύσκολα επιτρέπουν την επίλυση του προβλήματος με διάλογο και διαπραγματεύσεις. Ο πήχης τίθεται σε σημείο μη ρεαλιστικό, με μόνη αποδεκτή έκβαση τους Έλληνες «νικητές» και «κερδισμέ-

Ο Αλέξης Ηρακλείδης διδάσκει διεθνείς σχέσεις στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

ους» και την άλλη πλευρά «ηττημένη» (για τους εθνικιστές, ει δυνατόν, και «ντροπιασμένη»). Έτσι χάνονται, η μία μετά την άλλη, πολύτιμες ευκαιρίες για λογική επίλυση των προβλημάτων. Δεν είναι τυχαίο ότι οι διενέξεις για τα ελληνικά εθνικά θέματα παγιώνονται και διαιωνίζονται: το Κυπριακό συμπληρώνει 66 χρόνια άλτο, η διένεξη του Αιγαίου 42 χρόνια, το Μακεδονικό 25 χρόνια. Και όσο αυτή η νοοτροπία περί των εθνικών θεμάτων επικρατεί και διαιωνίζεται, εμφανίζονται, σαν λερναία ύδρα, και νέα εθνικά θέματα (όπως το Ποντιακό σήμερα), ξεχασμένα εθνικά θέματα επανεμφανίζονται (όπως το Μακεδονικό και το Βορειοηπειρωτικό) ή σε συγκεκριμένα εθνικά θέματα προστίθενται και άλλες διαφορές, όπως στη διένεξη του Αιγαίου προστέθηκαν τα Ίμια, το 1996, και πιο πρόσφατα η Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ).

Τα ελληνικά εθνικά θέματα υπήρξαν από το 1945 μέχρι σήμερα τουλάχιστον έξι: (1) το Βορειοηπειρωτικό, που σήμερα έχει υποχωρήσει, (2) η Κύπρος και το Κυπριακό, (3) το Αιγαίο από το 1974, (4) το Μακεδονικό-«Σκοπιανό» από το 1991, το οποίο όμως έχει μακρά ιστορία, από τα τέλη του 19ου αιώνα με τον ελληνικό «Μακεδονικό Αγώνα», (5) η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και (6) η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία (Κωνσταντινούπολη). Παραδοσιακά, τα εθνικά θέματα στην Ελλάδα ήταν κεντρικά θέματα της δεξιάς, προπύργιο της «εθνικόφρονος παράταξεως» ως του κατεξοχήν υπερασπιστή και στυλοβάτη των «εθνικών δικαίων» και της «τιμής του έθνους», στη συνέχεια όμως απέβησαν ζητήματα εξάρσεων και αγκυλώσεων για όλο σχεδόν το ιδεολογικό φάσμα, από την άκρα δεξιά μέχρι την αριστερά (ΠΑΣΟΚ, Συνασπισμός, ΣΥΡΙΖΑ, ΚΚΕ).

Θα σταθώ στα σημερινά κύρια εθνικά θέματα: στο Κυπριακό, στο Αιγαίο και στο Μακεδονικό, τα οποία παραμένουν άλτο, εν μέρει –αν και όχι αποκλειστικά–, λόγω της ελληνικής στάσης.<sup>4</sup>

## **Το Κυπριακό**

### *Μύθοι, στρεβλές αντιλήψεις*

Στην Ελλάδα και στη Δημοκρατία της Κύπρου (ειδικά για τους Ελληνοκυπρίους που μεγάλωσαν μετά το 1974), επικρατεί η άποψη ότι το Κυπριακό είναι αποκλειστικά ζήτημα «εισβολής και κατοχής» και ξεκινάει ως πρόβλημα με την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1974. Κάποιοι θυμούνται το χουντικό πραξικόπημα στην Κύπρο, αλλά αυτό εκλαμβάνεται απλώς ως η ευκαιρία, που η Τουρκία πάντοτε ζητούσε για να εισβάλει και να διχοτομήσει την Κύπρο. Κατά την κυρίαρχη άποψη, το Κυπριακό θα λυθεί αυτομάτως μόλις φύγουν όλα τα τουρκικά κατοχικά στρατεύματα (πράγμα που υπονοεί ότι η Κύπρος θα γίνει και πάλι ελληνική).

Στη δεκαετία πριν από το 1974, κατά την ελληνοκυπριακή (και ελληνική) αφήγηση, όλα έβαιναν καλώς, με

τους Ελληνοκυπρίους να ελέγχουν την Κύπρο και να κυριαρχούν (αφού, άλλωστε, αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα του 80%). Προηγουμένως, από το 1950 μέχρι το 1959, είχε επικρατήσει η άποψη ότι ο αντίπαλος της πολυπόθητης Ένωσης ήταν η Βρετανία. Όσο για τους Τουρκοκυπρίους, που έδειχναν την έντονη αντίθεσή τους στην Ένωση, έπρεπε να αγνοηθούν, σύμφωνα με το γνωστό: «δεν τους πέφτει λόγος». Η Άγκυρα, εξάλλου, εναντιώνονταν στην Ένωση μόνο για την τιμή των όπλων και επειδή την είχε βάλει «η άπιστη Αλβιόνα». Το ενδιαφέρον μάλιστα είναι ότι ενώ οι Έλληνες της Ελλάδας θυμούνται τον αγώνα για την Ένωση που έλαβε χώρα με έμπρακτη ελληνική βοήθεια, οι Ελληνοκύπριοι, στη σημερινή εθνική τους αφήγηση, ξεχνούν την Ένωση και μιλούν αποκλειστικά για «απελευθερωτικό αγώνα» και για «αγώνα για ανεξαρτησία», που βέβαια δεν ήταν.<sup>5</sup>

Την περίοδο 1964-1974 όταν οι Ελληνοκύπριοι είχαν κυριαρχήσει πλήρως στο νησί υπό τον Μακάριο, οι Τουρκοκύπριοι («οι Τούρκοι», όπως τους λένε οι Ελληνοκύπριοι) θεωρούνταν αμελητέοι (ήταν ψύλλοι στο μανίκι του ράσου του Μακαρίου, όπως είχε πει ο ίδιος σε έναν έλληνα διπλωμάτη). Από το 1960 (όταν η Κύπρος έγινε για πρώτη φορά στην ιστορία της ανεξάρτητη, υπό τους γηγενείς κατοίκους της) μέχρι και το 1974, επικρατούσε η θέση του Μακαρίου τόσο στην Κύπρο (Ελληνοκύπριοι) όσο και στην Ελλάδα, ότι οι Τουρκοκύπριοι είχαν αποκτήσει υπερβολικά και παράλογα προνόμια και ότι δεν συνιστούσαν κοινότητα, όπως οι Κύπριοι (εννοούσαν τους Ελληνοκυπρίους), αλλά απλή μειονότητα, που θα μπορούσε να απολαμβάνει κάποιων μειονοτικών δικαιωμάτων. Για την Ελλάδα και την Κυπριακή Δημοκρατία δύο ήταν οι αποδεκτές λύσεις μέχρι το 1974: η ένωση χωρίς κανένα αντάλλαγμα στην Τουρκία, ή η ανεξάρτητη ελληνική Κύπρος.

Από το 1974 μέχρι σήμερα, επικρατεί η άποψη ότι η μη επίλυση του Κυπριακού οφείλεται αποκλειστικά στους «Τούρκους», δηλαδή στην αδιάλλακτη και αρνητική στάση της Άγκυρας (που θεωρεί ότι το Κυπριακό επιλύθηκε ευνοϊκά για την Τουρκία το 1974) και στο «φερέφωνό της», τον Ραούφ Ντενκτάς και τους επιγόνους του («μαριονέτες» και εκείνοι της Άγκυρας). Η εκτεταμένη βία, οι σφαγές αθώων αμάχων, οι ομαδικοί τάφοι, οι βιασμοί, κ.ά. αποτελούν τουρκική αποκλειστικότητα και δείγμα της βαρβαρότητας των «Τούρκων» (των Τουρκοκυπρίων της τρομοκρατικής οργάνωσης ΤΜΤ και των τούρκων στρατιωτικών του 1956-1958, του 1964 και του 1974), και προς επίρρωση αυτού παρουσιάζονται πολλά αποδεικτικά στοιχεία (μαρτυρίες, φωτογραφίες ακρωτηριασμένων, νεκρών, ομαδικών τάφων, καταστροφών, βανδαλισμών, κ.ά.), που επιδεικνύονται και στο Μουσείο Εθνικού Αγώνα της Λευκωσίας (σημειωτέον ότι αντίστοιχο μουσείο υπάρχει και στην άλλη πλευρά της πράσινης γραμμής, με δείγματα βαρβαροτήτων των «Ελλήνων», ενώ υπάρχει και

ένα ακόμη τουρκοκυπριακό μουσείο, το Μουσείο Βαρβαρότητας).<sup>6</sup>

Μέχρι πριν από δέκα χρόνια η άποψη που διατυπωνιζόταν παντού (και από την κυπριακή Βουλή με απαντωτά ψηφίσματα από το 1974) ήταν ότι οι αγνοούμενοι, που ήταν περίπου 2000, ήταν αποκλειστικά Ελληνοκύπριοι και ότι οι ομαδικοί τάφοι που θα αποκαλύπτονταν θα περιείχαν μόνο τις σωρούς Ελληνοκυπρίων.<sup>7</sup>

### *Η πραγματικότητα*

Θα σταθώ επιγραμματικά σε έξι σημεία προκειμένου να φανεί πόσο απέχει η «πραγματικότητα» (εννών αυτή που προκύπτει από την ενδελεχή και μη στρατευμένη επιστημονική έρευνα, σε συνδυασμό με τις πιο αντικειμενικές και μη εθνοκεντρικές προσωπικές αφηγήσεις αυτών που έζησαν τα γεγονότα) από τους ελληνικούς και ελληνοκυπριακούς μύθους και τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την εξέλιξη του Κυπριακού.

Πρώτον, το Κυπριακό ως σύγκρουση Ελληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων δεν ξεκινάει το 1974 αλλά το 1955, με τη χρήση βίας εκ μέρους της ΕΟΚΑ υπό τον Γρίβα, που είχε ως στόχο όχι μόνο τους Βρετανούς, αλλά και τους Τουρκοκυπρίους (ως συνεργάτες των Βρετανών, κυρίως στην αστυνομία) αλλά και αριστερούς Ελληνοκυπρίους (του ΑΚΕΛ), των οποίων οι απόγονοι, μέχρι και σήμερα, έχουν μείνει με τη ρετινιά ότι οι γονείς και οι παππούδες τους ήταν, δήθεν, προδότες. Η διακοινοτική (για την ακρίβεια εθνοτική) σύγκρουση κορυφώθηκε με τα «ματωμένα Χριστούγεννα» του 1963, με επιτιθέμενους τους Ελληνοκυπρίους και αμυνόμενους τους Τουρκοκυπρίους. Στη συνέχεια, ειδικά κατά την περίοδο 1964-1967, ο Μακάριος έκανε τον βίο αβίωτο στους Τουρκοκυπρίους. Απ' ό,τι φαίνεται η κρυφή ατζέντα του Μακαρίου ήταν να τους αναγκάσει να μετοικήσουν συλλήβδην στην Τουρκία ή κάπου αλλού και η Κύπρος να καταστεί ολοσχερώς ελληνική.

Δεύτερον, η Τουρκία ενδιαφερόταν για τους εθνοτικούς αδελφούς της, τους «ομογενείς» της (soydas). Ωστόσο, μέχρι την ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ, τον Σεπτέμβριο του 1954, η Τουρκία πίστευε ότι θα μπορούσε να βρει ικανοποιητική λύση σε διμερές επίπεδο με τη «φίλη της Ελλάδα» (οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας ήταν πολύ αγαστές μέχρι τότε). Όταν η Ελλάδα, υπό τον Παπάγο, προσέφυγε στον ΟΗΕ για το Κυπριακό με στόχο την Ένωση, τότε είναι που μπήκε στο παιχνίδι και η Άγκυρα (κάτι που επιθυμούσε και το Λονδίνο) για να αποσοβήσει την Ένωση, που τη θεωρούσε καταστροφική για την ίδια (για την εθνική της ασφάλεια) και για τους Τουρκοκυπρίους, και έκτοτε το Κυπριακό αποτελεί μεγάλο εθνικό θέμα (milli dava) για την Τουρκία και τους Τούρκους.<sup>8</sup>

Τρίτον, κατά το 1968-1974 (μέχρι τον Ιούνιο του 1974) η Άγκυρα επέδειξε διαλλακτικό πνεύμα, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε οι Τουρκοκύπριοι στις Διακοινοτι-

κές Συνομιλίες (1968-1974) να δεχθούν σχεδόν και τα 13 Σημεία του Μακαρίου (που τα είχε διατυπώσει τον Νοέμβριο του 1963), που περιόριζαν τα προνόμιά τους (ακόμη και την κατάργηση του βέτο του τουρκοκυπρίου αντιπροέδρου). Αυτή η τελευταία ευκαιρία για λύση στο πλαίσιο μιας ενιαίας (όχι ομοσπονδιακής) Κύπρου ναυάγησε μπροστά στην άρνηση του Μακαρίου να δεχθεί την εισήγηση του διαπραγματευτή του, Γλαύκου Κληρίδη.<sup>9</sup>

Τέταρτον, η πορεία που οδήγησε στην τουρκική απόβαση ήταν το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου (με σκοπό τη δολοφονία του) που πραγματοποιήσε η ελληνική χούντα υπό τον Δ. Ιωαννίδη με την ΕΟΚΑ-Β', ενέργεια που ο ίδιος ο Μακάριος χαρακτήρισε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ως «εισβολή». Η Τουρκία, από την πλευρά της (πρωθυπουργός Μπουλέντ Έτσεβιτ / διπλωματική και στρατιωτική ηγεσία) θεωρούσε ότι δεν είχε καμιά άλλη εναλλακτική δυνατότητα εκτός από τη στρατιωτική επέμβαση για να αποσοβήσει την Ένωση και να σώσει τους Τουρκοκυπρίους από την ΕΟΚΑ-Β'.<sup>10</sup> Ωστόσο, μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης στρατιωτικής επέμβασης, ο Έτσεβιτ επιχείρησε να συναντηθεί με τον έλληνα πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή (έκανε δύο προσπάθειες μέσω του έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα) για να επιλυθεί το Κυπριακό χωρίς περαιτέρω χρήση ένοπλης βίας από πλευράς Τουρκίας.<sup>11</sup> Επίσης, κατά τη δεύτερη διάσκεψη της Γενεύης (τη γνωστή ως πενταμερή) στις αρχές Αυγούστου του 1974, η Τουρκία αποδέχθηκε το σχέδιο περί καντονίων (αντί του σχεδίου του Ντενκτάς περί διζωνικής ομοσπονδίας), που είχε προτείνει ο αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Χένρυ Κίσινγκερ.<sup>12</sup> Η Αθήνα και η Λευκωσία (προσωρινός πρόεδρος Γλ. Κληρίδης) δεν αποδέχθηκαν αυτό το σχέδιο, λόγω της άρνησης του Μακαρίου και έτσι δεν αποσοβήθηκε η δεύτερη και πολύ πιο καταστροφική τουρκική στρατιωτική επέμβαση, με την οποία καταλήφθηκε σχεδόν το 37% του κυπριακού εδάφους.<sup>13</sup>

Πέμπτον, μετά το 1974 μεγάλη μερίδα ευθύνης για τη μη επίλυση είχαν όντως η Άγκυρα και οι Τουρκοκύπριοι υπό τον Ραούφ Ντενκτάς (ο οποίος όμως δεν ήταν φερέφωνο της Τουρκίας, ειδικά από το 1980 και μετά), όταν ήταν της άποψης ότι το Κυπριακό είχε επιλυθεί το 1974. Ωστόσο, αυτή δεν ήταν η θέση του Τουρκοκύπριου Οζάλ ως πρωθυπουργού και ως προέδρου της Τουρκίας (1983-1993): ο Οζάλ τάχθηκε υπέρ της ομοσπονδιακής λύσης, όπως και τα κόμματα των Τουρκοκυπρίων που αντιτάσσονταν στον Ντενκτάς (με ηγέτες τους Alpay Durduvan, Fuat Veziroglu, Ozker Ozgur, Mehmet Ali Talât και Mustafa Akinci), που αντιπροσώπευαν άνω του 50% των γηγενών Τουρκοκυπρίων. Από το 2003-2004 και μετά, η Τουρκία υπό τον Ερντογάν, θεωρεί ότι το Κυπριακό δεν λύθηκε το 1974 και ότι «η μη λύση δεν είναι λύση».

Έκτον, η αποτυχία του Σχεδίου Ανάν οφείλεται βέβαια αρχικά στην αδιαλλαξία του Ντενκτάς (αυτό για

την ακρίβεια μέχρι τις αρχές του 2003) και στην Άγκυρα (μέχρι την ανάληψη της εξουσίας από το Κόμμα Δικαιοσύνης και Προόδου), στη συνέχεια όμως η ευθύνη οφείλεται αποκλειστικά στον πρόεδρο Τάσσο Παπαδόπουλο, τον πλέον εθνικιστή και απορριπτικό πρόεδρο που είχε ποτέ η Κυπριακή Δημοκρατία. Μεγάλη ευθύνη επίσης είχε και ο γενικός γραμματέας του ΑΚΕΛ, Δημήτρης Χριστόφιας, του οποίου το κόμμα (όπως και το άλλο μεγάλο κόμμα της Κύπρου, το ΔΙΣΥ) ήταν υπέρ του Σχεδίου Ανάν, στήριξε καταρχήν την υποψηφιότητα Παπαδόπουλου (παρά τις παραινέσεις περί του αντιθέτου από τον Κώστα Σημίτη) και, αργότερα, όταν ήρθε η στιγμή του δημοψηφίσματος, ξάφνιασε τους πάντες (ακόμη και τα στελέχη του ΑΚΕΛ), όταν τάχθηκε υπέρ του όχι.<sup>14</sup>

Γενικότερα η ευθύνη για τη μη επίλυση του Κυπριακού, από το 1974 μέχρι σήμερα, βαραίνει εξίσου και τις δύο κοινότητες και τις ηγεσίες τους (Μακάριος, Κυπριανού, πρώτη προεδρία Κληρίδη, Παπαδόπουλος, και από την άλλη ο Ντενκτάς και ο Έρογλου) καθώς επίσης την Αθήνα (ειδικά επί των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ) και την Άγκυρα μέχρι το 2002 (με εξαίρεση την προεδρία Τουργκούτ Οζάλ).

#### *Τα αίτια των μύθων και των αγκυλώσεων*

Για τους Ελληνοκυπρίους, ένας από τους βαθύτερους λόγους για τη διαστρέβλωση της αλήθειας, τον οποίο έχουν καλλιεργήσει, ειδικά από το 1974 και μετά, είναι η μεγάλη δυσκολία τους να παραδεχθούν την ευθύνη τους για τη μη επίλυση του Κυπριακού και κυρίως να αποδεχθούν την απαράδεκτη στάση τους έναντι των Τουρκοκυπρίων (που συμπεριλάμβανε και ουκ ολίγες ωμότητες) από το 1955-1958 μέχρι το 1967 και κατά τον Ιούνιο-Αύγουστο του 1974 (στην τελευταία περίπτωση από την ΕΟΚΑ-Β' κατά αμάχων Τουρκοκυπρίων). Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς το σοκ των Ελληνοκυπρίων όταν αποκαλύπτονται ομαδικοί τάφοι Τουρκοκυπρίων (όλων των ηλικιών), μία διαδικασία που ξεκίνησε το 2004 από μεικτές επιτροπές υπό την αιγίδα του ΟΗΕ. Οι αγνοούμενοι Τουρκοκύπριοι είναι αριθμητικά λιγότεροι από τους αγνοούμενους Ελληνοκυπρίους (είναι περίπου το ένα τρίτο), αλλά –αναλογικά με το ποσοστό τους επί του πληθυσμού– είναι περισσότεροι. Επίσης, δεν γίνεται εύκολα αποδεκτό ότι οι αγνοούμενοι και οι ομαδικοί τάφοι Ελληνοκυπρίων είναι περισσότεροι, επειδή οι δολοφόνοι τους δεν ήταν μόνο τούρκοι στρατιώτες και ένοπλοι Τουρκοκύπριοι της ΤΜΤ, αλλά επίσης ένοπλοι Ελληνοκύπριοι της ΕΟΚΑ-Β', που σκότωναν μακαριακούς και αριστερούς (του ΑΚΕΛ) το 1974 (όπως είχε κάνει και η αρχική ΕΟΚΑ, με τα μέλη του ΑΚΕΛ το 1956-1958).

Η όλη στάση των Ελληνοκυπρίων συνιστά μία διαδικασία (α) απώθησης και απόκρυψης/λήθης, (β) προβολής του επιχειρήματος, ότι οι άλλοι και όχι εμείς διέπραξαν ωμότητες και (γ) μη αναγνώρισης και απόρριψης της ταυτότητας του «Άλλου».

Σε ό,τι αφορά τη μη αναγνώριση του «Άλλου», χαρακτηριστικό είναι ότι οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι (και οι Ελλαδίτες) αποκαλούν Κυπρίους μόνο τους Ελληνοκυπρίους, το αποσχιστικό βόρειο τμήμα της χώρας ονομάζεται «Κατεχόμενα», η ηγεσία του «ψευδοπρόεδρος», «ψευδοπρωθυπουργός», κλπ., και όλοι τους εκλαμβάνονται ως πόνια της Άγκυρας. Οι Τουρκοκύπριοι δεν θεωρούνται μέρος του κυπριακού λαού, αλλά «Τούρκοι», κατάλοιπα της «τουρκικής κατάκτησης» του 1571, δηλαδή όχι πραγματικοί Κύπριοι, όπως οι Έλληνες της Κύπρου που βρίσκονται στο νησί από το 1400 π.Χ. κατά την ελληνοκυπριακή αφήγηση.<sup>15</sup> Εξυπακούεται, ότι αντίστοιχη απόρριψη του «Άλλου», υπάρχει και από την πλευρά των Τουρκοκυπρίων ως αντίδραση στους Ελληνοκυπρίους.<sup>16</sup>

Όσο για τους Έλληνες (Ελλαδίτες) οι περισσότεροι έχουν πιστέψει το ελληνοκυπριακό αφήγημα, δηλαδή ότι στην Κύπρο για όλα φταίνε οι άλλοι (αρχικά η Βρετανία και στη συνέχεια η Τουρκία και τα φερέφώνά τους, οι Τουρκοκύπριοι), μιας και το αφήγημα αυτό συμβαδίζει απόλυτα και ενισχύει την ελληνική αντίληψη περί του «εξ ανατολών κινδύνου», περί του βάρβαρου και φοβερού εκθροού που λέγεται Τουρκία, μία χώρα φονικών Γκριζών Λύκων, με ειδικότητα στα βασανιστήρια, τις δολοφονίες, την καταστροφή πολιτιστικών θησαυρών, τις στρατιωτικές εισβολές και την περιφρόνηση κάθε αρχής του διεθνούς δικαίου. Για την Ελλάδα, η κατασκευή αυτή είναι πολύ βολική γιατί την απαλλάσσει από την τεράστια ευθύνη για όσα συνέβησαν στην Κύπρο από το 1964 μέχρι το 1974, δηλαδή μειώνει τη σημασία λανθασμένων –και θα έλεγα ανόητων– ελληνικών ενεργειών που απέβησαν σε βάρος του Κυπριακού και των Ελληνοκυπρίων: αποστολή ελληνικής μεραρχίας, αποστολή του φανατικού Γρίβα το 1964, πραξικόπημα κατά του Μακαρίου το 1974, κρυφή εκ νέου αποστολή μεραρχίας, κ.ά.

#### *Ειρηνική επίλυση*

Το Κυπριακό μπορεί να επιλυθεί ειρηνικά και από κοινού με δύο τρόπους: (1) με οριστικό συναινετικό διαζύγιο, δηλαδή κατά προτίμηση με δύο κράτη στην Κύπρο (και έτσι η Κυπριακή Δημοκρατία να μη συνορεύει με την Τουρκία στην Κύπρο, πράγμα που θα συμβεί αν το τουρκοκυπριακό τμήμα γίνει επαρχία της Τουρκίας), με επιστροφή ορισμένων εδαφών στους Ελληνοκυπρίους, και (2) με επανένωση υπό τη μορφή μιας διζωνικής δικαιοδικής ομοσπονδίας (όπως είχαν αποφασίσει ο Μακάριος με τον Ντενκτάς το 1977), στην οποία θα υπάρχει νομική ισότητα μεταξύ των δύο συστατικών κοινοτήτων του νησιού, στο πλαίσιο μιας εθνοτικά συναινετικής (consociational) δημοκρατίας με τη μορφή χαλαρής ομοσπονδίας.

Μετά το δραματικό 1974 είχαν παρουσιαστεί διάφορες ευκαιρίες για τη μη διχοτομική επίλυση, που όμως σκόνταφταν στην αδιαλλαξία της μιας ή της άλλης πλευ-

ράς – συνηθέστερα και των δύο πλευρών. Αξίζει να επισημάνουμε ότι στην ιστορία των προσπαθειών επίλυσης του Κυπριακού από τους ίδιους τους Κυπρίους (Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους), δηλαδή ξεκινώντας από το 1968, σε δύο μόνο περιπτώσεις (και μόνο για τέσσερα χρόνια μέχρι σήμερα) συνέπεσε οι ηγέτες και των δύο κοινοτήτων να είναι διαλλακτικοί και μη εθνικιστές· και οι δύο είναι πολύ πρόσφατες: η μία μεταξύ 2008-2010 με ηγέτες τους Χριστόφια και Ταλάτ και η δεύτερη σήμερα, από το 2015 και εξής, με τους Αναστασιάδη και Ακιντζί.

Στις σημερινές συνομιλίες, όπως και σε αυτές του 2008-2010, τα ακανθώδη ζητήματα είναι το περιοριστικό, το εδαφικό (ποια και πόσα εδάφη θα δοθούν στο ελληνοκυπριακό ομόσπονδο κράτος) και οι διεθνείς εγγυήσεις. Στα άλλα σημαντικά ζητήματα (πολιτειακό, προεδρία, ομόσπονδα κράτη, ονομασία της ομοσπονδίας, κλπ.) έχουν βρεθεί αμοιβαία αποδεκτές λύσεις. Το ερώτημα είναι κατά πόσον τα τρία αυτά ζητήματα μπορούν να επιλυθούν. Με καλή θέληση –που υπάρχει σήμερα σε επίπεδο ηγεσίας– λύσεις υπάρχουν, π.χ. στο περιοριστικό τίθενται τρεις εναλλακτικές: επιστροφή της περιορισίας, αποζημίωση και ανταλλαγή, και συζητούνται 24 κριτήρια.

Εάν, πάντως, οι Ελληνοκύπριοι ψηφίσουν και πάλι «όχι» σε δημοψήφισμα, και αυτή τη φορά χωρίς ποδηγέτη τον πρόεδρό τους (όπως έγινε το 2004 με τον Τάσσο Παπαδόπουλο), αυτό θα δηλώνει, για μία ακόμη φορά, ότι δεν θέλουν συγκατοίκηση με τους Τουρκοκυπρίους, υπό καθεστώς νομικής ισότητας και στη βάση του αλληλοσεβασμού και της αλληλοεκτίμησης.

## Το Αιγαίο

Οι διαφορές στο Αιγαίο είναι μέχρι σήμερα επτά: τρεις κύριες, δύο άλλες σοβαρές και δύο παρεπόμενες. Οι κύριες διαφορές είναι: (1) τα κυριαρχικά δικαιώματα επί της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, (2) το θέμα των ορίων της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης (χωρικών υδάτων) και (3) τα όρια του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου. Οι άλλες δύο σοβαρές είναι: (4) το θέμα της αποστρατικοποίησης των ελληνικών νήσων του ανατολικού Αιγαίου και (5) τα Ίμια/Καρντάκ και, κατά την Τουρκία και άλλες «γκρίζες ζώνες» στο Αιγαίο· τέλος, οι δύο παρεπόμενες διαφορές είναι: (6) ο έλεγχος της εναέριου κυκλοφορίας από το FIR (Flight Information Region) και (7) ο επιχειρησιακός έλεγχος του NATO στο Αιγαίο. Όσο μάλιστα οι διαφορές αυτές δεν επιλύονται, θα εμφανισθούν στο ελληνοτουρκικό τοπίο και άλλες διαφορές στο Αιγαίο. Ήδη στον ορίζοντα έχει εμφανιστεί ακόμη μία διαφορά, η ΑΟΖ, και ακολουθούν, ως δυνητικές διαφορές, τα εκατέρωθεν αλιευτικά δικαιώματα ή η έρευνα και διάσωση.

### Στρεβλές αντιλήψεις και αγκυλώσεις

Οι στρεβλές ελληνικές αντιλήψεις σε σχέση με τις διαφο-

ρές του Αιγαίου, που δεν συμβάλλουν στην από κοινού ειρηνική επίλυσή τους, είναι οι ακόλουθες.<sup>17</sup>

- Οι διαφορές του Αιγαίου είναι μόνο μία, η υφαλοκρηπίδα, ενώ όλα τα άλλα αποτελούν «τουρκικές προκλήσεις» και παράλογες διεκδικήσεις της Τουρκίας, που δεν έχουν βάση στο διεθνές δίκαιο. Μοναδικό στόχο έχουν να ανατρέψουν το *status quo* του Αιγαίου και να διαχωρίσει η θάλασσα αυτή στα δύο.<sup>18</sup>

- Η προς οριοθέτηση υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο αφορά μόνο τη θαλάσσια περιοχή μεταξύ των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου και των τουρκικών παραλίων. Όλο το υπόλοιπο Αιγαίο, δηλαδή το 90% του μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας Αιγαίου Πελάγους, είναι ελληνική υφαλοκρηπίδα. Θα μπορούσε η Ελλάδα μονομερώς να την ανακηρύξει και πάντως αυτό θα ήταν το λογικό και δίκαιο αποτέλεσμα οποιασδήποτε διεθνούς δικαστικής απόφασης.<sup>19</sup>

- Η Ελλάδα μπορεί μονομερώς να επεκτείνει την αιγιαλίτιδα ζώνη της στα 12 ναυτικά μίλια, αφού αυτό προβλέπεται από τη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας (1982). Αλλιώς, μπορεί αυτή να επεκταθεί έως τα 10 μίλια που είναι ο εθνικός εναέριός της χώρος και «να κάνει χάρη» στην Τουρκία.<sup>20</sup>

- Τα θαλάσσια σύνορα στο ανατολικό Αιγαίο είναι επακριβώς καθορισμένα, με βάση τη Συνθήκη της Λωζάνης: ό,τι βρίσκεται στα τρία μίλια από την Τουρκία (π.χ. νησίδες, βραχονησίδες, βράχοι, ύφαλοι) είναι τουρκικό και ό,τι βρίσκεται πέραν των τριών μιλίων είναι ελληνικό, όπως π.χ. οι δύο βραχονησίδες Ίμια. Συνεπώς, δεν υπάρχει βάση για «γκρίζες ζώνες» (περιοχές ακαθόριστης κυριαρχίας), όπως διατείνεται η Τουρκία από το 1996.

- Ο ελληνικός εθνικός εναέριος χώρος μπορεί να παραμείνει εσαεί ως έχει, στα 10 ναυτικά μίλια αντί των 6 ναυτικών μιλίων που είναι η αιγιαλίτιδα ζώνη, είτε επειδή ο εναέριος χώρος διατηρεί την αυτονομία του από την αιγιαλίτιδα ζώνη, είτε επειδή, στην ουσία, ο εναέριος χώρος, όπως καθιερώθηκε με το διάταγμα του 1931, αφορούσε και την αιγιαλίτιδα ζώνη (όντως η διατύπωση είναι τέτοια που δίνει αυτήν την εντύπωση). Κατά συνέπεια αυτά τα δύο είναι εναρμονισμένα, αλλά τα επιπλέον τέσσερα μίλια παραμένουν μέχρι σήμερα ανενεργά, και εν πάση περιπτώσει εφόσον η Ελλάδα δύναται το μείζον, τα 12 μίλια, δύναται και το έλασσον.<sup>21</sup> Αφού η Τουρκία δεν διαμαρτυρήθηκε το 1931-1939 για τα 10 μίλια και το έπραξε μετά από 45 χρόνια (το 1974), δηλαδή αφού «πιάστηκε στον ύπνο», τώρα πρέπει να πληρώσει το τίμημα.<sup>22</sup>

- Η Ελλάδα δικαιολογημένα παραβιάζει το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νήσων του ανατολικού Αιγαίου, αφού το καθεστώς αυτό δεν μπορεί να ισχύει μετά την κατάφωρη επιθετικότητα της Τουρκίας στην Κύπρο και σε σχέση με το Αιγαίο (δημιουργία τέταρτης στρατιάς στη Σμύρνη και στολίσκος αποβατικών σκαφών) απέναντι από τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου.

- Δύναται η Ελλάδα μονομερώς να ορίσει την ΑΟΖ (Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη) της.
- Στο πλαίσιο του καθεστώτος του FIR (Flight Information Region), η Ελλάδα μπορεί να ζητά σχέδια πτήσης από τα τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη, προκειμένου να είναι σε θέση το FIR-Athens να εξασφαλίσει την ασφάλεια των πτήσεων των πολιτικών αεροσκαφών.<sup>23</sup>

#### *Κύρια αίτια για την ελληνική στάση*

Καταρχήν η μαξιμαλιστική τοποθέτηση τίθεται ως εναρκτηρία γραμμή για λόγους διαπραγματευτικής τακτικής: πρόκειται για τη θέση της ρεαλιστικής-πραγματιστικής σχολής. Όμως, για τους πολλούς Έλληνες ιέρακες και εθνικιστές οι ισχυρισμοί αυτοί οφείλονται στην ευρέως διαδομένη πεποίθηση ότι το Αιγαίο είναι, ή θα πρέπει να γίνει, ελληνική θάλασσα. Η μαξιμαλιστική αυτή τοποθέτηση είναι πολύ βολική, γιατί παρουσιάζει την Τουρκία ως χώρα που δεν αποδέχεται το *status quo*, ως κράτος αναθεωρητικό των θαλασσιών συνόρων, εχθρικό και αθεράπευτα επεκτατικό. Επιπλέον, αυτή δεν αποδέχεται και δεν σέβεται το διεθνές δίκαιο της θάλασσας (άλλωστε δεν έχει προσυπογράψει τη σχετική σύμβαση) και άλλους θεμελιακούς πυλώνες του διεθνούς δικαίου του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, όπως η απαγόρευση της χρήσης και της απειλής χρήσης βίας (βλ. το *casus belli* για τυχόν ελληνική επέκταση των χωρικών υδάτων στα 12 μίλια). Ο βαθύτερος λόγος γι' αυτή την ελληνική αντίληψη περί Τουρκίας είναι η ανάγκη δαιμονοποίησής της, προκειμένου να ενισχυθεί η ελληνική εθνική ταυτότητα και η αίσθηση «ανωτερότητας» των Ελλήνων.<sup>24</sup>

#### *Η πραγματικότητα*

Στο διεθνές δίκαιο δεν νοείται μονομερής οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας. Αυτό ισχύει μόνο όταν μία χώρα δεν έχει καμιά άλλη χώρα απέναντι ή δίπλα της. Αντίθετα, όταν έχει, τότε η οριοθέτηση γίνεται από κοινού μεταξύ των διπλανών ή των αντικριστών χωρών, είτε με διαπραγματεύσεις που οδηγούν σε συμφωνία, είτε με άλλον καθιερωμένο τρόπο ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, και κατά κύριο λόγο με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, στο Διεθνές Δικαστήριο του Αμβούργου για το Δίκαιο της Θάλασσας ή σε διαιτητικό δικαστήριο. Στην περίπτωση του Αιγαίου, η προς οριοθέτηση υφαλοκρηπίδα δεν θα αφορά τη θαλάσσια περιοχή μεταξύ των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου και των τουρκικών παραλίων, αλλά όλο τον πυθμένα και το υπέδαφος που βρίσκεται κάτω από την ανοικτή θάλασσα του Αιγαίου και στην ανατολική Μεσόγειο (σε ό,τι αφορά το Καστελόριζο).<sup>25</sup>

Όταν υπάρχουν αντικριστές χώρες και όταν ισχύουν «ειδικές περιστάσεις», όπως τα πολλά νησιά, η περίπλοκη ακτογραμμή, κλπ., όπως κατεξοχήν συμβαίνει στο Αιγαίο, τότε δεν συνιστάται μονομερής οριοθέτηση των χωρικών υδάτων μέχρι τα 12 μίλια από τη μία χώρα, αλλά συμφω-

νία μεταξύ των δύο παρακτίων χωρών (ή προσφυγή σε διεθνές δικαστικό όργανο), και υπάρχουν αρκετά τέτοια παραδείγματα.<sup>26</sup> Μονομερείς ενέργειες που έχουν ως αποτέλεσμα να βλάπτονται τα συμφέροντα μιας γειτονικής χώρας, έρχονται σε αντίθεση με την αρχή της συνεργασίας που προβλέπεται από τη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας. Συνεπώς, οποιαδήποτε αλλαγή πέρα από τα 6 ναυτικά μίλια θα πρέπει να γίνει με τη σύμφωνη γνώμη της Τουρκίας και να μην κλείσει το Αιγαίο στην τουρκική και στη διεθνή ναυσιπλοΐα.<sup>27</sup>

Τα θαλάσσια σύνορα στο ανατολικό Αιγαίο δεν είναι επακριβώς καθορισμένα, και συγκεκριμένα από την εκβολή του ποταμού Έβρου μέχρι τη Σάμο. Επακριβώς καθορισμένα είναι μόνο τα θαλάσσια σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, από το Καστελόριζο, νοτιοανατολικά, και μέχρις εκεί που τελειώνουν τα Δωδεκάνησα, και αυτό επειδή η Ιταλία είχε φροντίσει να οριοθετήσει επακριβώς τα θαλάσσια αυτά σύνορα κατόπιν διαπραγματεύσεων με την Τουρκία.<sup>28</sup>

Σε σχέση με τον ελληνικό εναέριο χώρο, που οι Τούρκοι δεν αποδέχονται (εξού και οι «παραβιάσεις»), το διεθνές δίκαιο ορίζει ότι ο εναέριος χώρος είναι ετεροκαθορισμένος, με την αιγιαλίτιδα ζώνη να καθορίζει το εύρος του υπερκείμενου εναερίου χώρου, εν είδει κυλίνδρου, και όχι το αντίθετο. Δεν υφίσταται λοιπόν δεύτερη αιγιαλίτιδα ζώνη δέκα μιλίων, παρά την περιέργη διατύπωση του διατάγματος του 1931.<sup>29</sup> Πράγματι, η Τουρκία δεν διαμαρτυρήθηκε κατά το διάστημα 1931-1939. Μάλιστα διατείνεται ότι δεν το γνώριζε και ότι αυτό είχε γίνει από την Ελλάδα κρυφά. Πλην όμως το γνώριζε, αλλά δεν διαμαρτυρήθηκε από αβρότητα, τότε που οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας ήταν άριστες και επειδή την εποχή εκείνη τα τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη δεν προέβαιναν σε πτήσεις πάνω από το Αιγαίο.<sup>30</sup>

Όσο για την αποστρατικοποίηση των νησιών, υπάρχουν τρία καθεστώτα για τρεις διαφορετικές ομάδες ελληνικών νησιών. Τα ελληνικά επιχειρήματα φαίνεται να έχουν νομική βάση κυρίως για την πρώτη κατηγορία, δηλαδή για τα νησιά Λήμνο και Σαμοθράκη, ενώ η τέταρτη στρατιά δημιουργήθηκε, αφού προηγουμένως η Ελλάδα είχε (παρ'ανόμω) στρατικοποιήσει τα νησιά αυτά.

Σε σχέση με το FIR, δεν απαιτείται να υποβάλλεται σχέδιο πτήσης από κρατικά αεροσκάφη (όπως είναι τα πολεμικά), εξού και οι τουρκικές «παραβιάσεις του FIR», για να τονίσουν ότι δεν αποδέχονται κάτι που δεν ισχύει με βάση το διεθνές δίκαιο της εναέριας κυκλοφορίας.<sup>31</sup> Τέλος, στην περίπτωση της ΑΟΖ, όπως και στην περίπτωση της υφαλοκρηπίδας, δεν επιτρέπεται από το διεθνές δίκαιο και τη διεθνή νομική πρακτική, η μονομερής οριοθέτησή της, όταν υπάρχει άλλη γειτονική ή αντικριστή παράκτια χώρα. Όπως και με την υφαλοκρηπίδα, έτσι και για την οριοθέτηση της ΑΟΖ απαιτείται συμφω-

νία μεταξύ των δύο παράκτιων κρατών ή σχετική απόφαση ενός διεθνούς δικαστηρίου.<sup>32</sup>

### *Η ειρηνική επίλυση*

Στον μέχρι σήμερα ελληνοτουρκικό διάλογο για το Αιγαίο, που έχει μακρά ιστορία, ξεχωρίζουν οι ουσιαστικές και σε βάθος συνομιλίες που έλαβαν χώρα το 1976-1981, το 2002-2003 και το 2009-2010. Από τον διάλογο του 1976-1981 επισημαίνω τις κυριότερες συγκλίσεις: (1) ότι το Αιγαίο Πέλαγος δεν αποτελεί ελληνική λίμνη, (2) ότι η επίλυση του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας θα επιτευχθεί με διαπραγματεύσεις, παραπομπή σε διεθνές δικαστήριο ή με συνδυασμό αυτών των δύο μεθόδων ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, (3) ότι η τουρκική υφαλοκρηπίδα, που θα προκύψει από την οριοθέτηση, δεν θα περικυκλώνει τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου, ενώ η ελληνική, που θα προκύψει από την οριοθέτηση, δεν θα κλείνει τις υπάρχουσες τέσσερις πολύτιμες εξόδους της Τουρκίας στην ανοικτή θάλασσα του Αιγαίου (συγκεκριμένα τις εξόδους μεταξύ Σαμοθράκης και Λήμνου, Λήμνου και Λέσβου, Λέσβου και Χίου, Χίου και Σάμου), (4) ότι η Ελλάδα δεν προτίθεται να επεκτείνει μονομερώς την αιγιαλίτιδα ζώνη της στα 12 μίλια, και (5) ότι η επίλυση του ζητήματος της αποστρατικοποίησης των νήσων του ανατολικού Αιγαίου θα λάβει σοβαρά υπόψη της το αίσθημα ασφάλειας των δύο κρατών.<sup>33</sup>

Από τον διάλογο του 2002-2003 προέκυψε σύγκλιση σε ένα, θα έλεγα, «μικρό πακέτο» λύσης, δηλαδή, επικεντρώνοντας την προσοχή στις τρεις κύριες διαφορές στο Αιγαίο: (1) παραπομπή του θέματος της υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο, μετά, εννοείται, από διαπραγματεύσεις για τη σύνταξη κατάλληλου συνυποσχετικού για από κοινού προσφυγή στη Χάγη, (2) μερική επέκταση της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης πέρα από τα 6 μίλια για την ελληνική ηπειρωτική χώρα και για τα νησιά που βρίσκονται πλησίον της Ελλάδας, εφόσον η επέκταση αυτή δεν κλείνει την ανοικτή θάλασσα του Αιγαίου, και (3) ταυτόχρονη εναρμόνιση του εναερίου χώρου με την αιγιαλίτιδα ζώνη που θα προέκυπτε.<sup>34</sup>

Η διένεξη στο Αιγαίο άπτεται των εθνικών συμφερόντων των δύο κρατών. Πλην, όμως, η καρδιά της διένεξης του Αιγαίου είναι οι φόβοι για τις προθέσεις του άλλου. Από τη μία υπάρχει η αίσθηση ενός αναδυόμενου τουρκικού «νεο-οθωμανικού» κράτους, που θέλει να ελέγχει το Αιγαίο και την Κύπρο (ίσως και την ελληνική Θράκη), και από την άλλη, ο φόβος το Αιγαίο να γίνει «ελληνική λίμνη», με αποτέλεσμα να κινδυνεύσει η Τουρκία να τεθεί εκτός Αιγαίου και να καταστεί σαν περικόλειστη, ελληνική στάση που εκλαμβάνεται, μαζί με την ελληνική στάση στην Κύπρο (ένωση χθες, σήμερα έμμεση ένωση μέσω της ΕΕ), ως αναζωπύρωση της Μεγάλης Ιδέας. Αν σε ένα μελλοντικό διάλογο και οι δύο πλευρές εγκαταλείψουν τις

μαξιμαλιστικές τους τοποθετήσεις, τότε η επίλυση των διαφορών του Αιγαίου θα ήταν δυνατή, όταν, μάλιστα, θα υπάρχουν εκατέρωθεν ισχυρές κυβερνήσεις, νηφάλιες και δυναμικές ηγεσίες και ευνοϊκό διεθνές κλίμα.

### **Το Μακεδονικό**

Το Μακεδονικό είναι ένα ζήτημα πιο περίπλοκο και πολύ παλαιότερο, καθώς ξεκινάει από τα τέλη του 19ου αιώνα, και έχει περισσότερα εμπλεκόμενα μέρη, το κάθε ένα με μία διαφορετική –και, εννοείται, μη συμβατή και συγκρουόμενη προς τις άλλες– εθνική αφήγηση, τρεις Μακεδονίες και τους λαούς τους σε τρεις γειτονικές χώρες, πέντε κράτη (Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία / Γιουγκοσλαβία, πΓΔΜ και παλαιότερα ακόμη και η Ρουμανία) και επίσης μειονότητες.<sup>35</sup>

### *Στρεβλές αντιλήψεις*

Η ελληνική πλευρά θεωρεί ότι οι αυτοαποκαλούμενοι «Μακεδόνες» δεν υφίστανται ως έθνος, αλλά είναι σλαβόφωνοι βουλγαρικής καταγωγής που ο Τίτο κατασκεύασε αυθαίρετα το 1944-1950 ως δήθεν νέο έθνος, για να αποτρέψει την ένωση της περιοχής αυτής με τη Βουλγαρία· και ότι δεν υπάρχει μακεδονική γλώσσα, αλλά ότι πρόκειται για τα βουλγαρικά (ή βουλγαρική διάλεκτο) με την προσθήκη σερβοκροατικών λέξεων. Μακεδόνες θεωρούνται μόνο οι Έλληνες που ζουν στη βόρεια Ελλάδα, τη γνωστή και ως «ιστορική Μακεδονία».

### *Η πραγματικότητα*

Όταν η γεωγραφική περιοχή, που ήταν γνωστή στα τέλη του 19ου αιώνα ως Μακεδονία, κατελήφθη με τους Βαλκανικούς Πολέμους, ο διαμοιρασμός που προέκυψε, με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913), ήταν ο ακόλουθος: Ελλάδα 51,56%, η τότε Σερβία (σήμερα πΓΔΜ) 38,32%, Βουλγαρία 10,12% και ένα ελάχιστο ποσοστό στην Αλβανία.<sup>36</sup> Δηλαδή, δεν υπάρχει μία Μακεδονία, η ελληνική, όπως νομίζουν οι περισσότεροι Έλληνες, αλλά τρεις.

Το μακεδονικό ή σλαβομακεδονικό έθνος δεν ήταν εφεύρεση και αυθαίρετο κατασκεύασμα εκ του μηδενός εκ μέρους του Τίτο. Προϋπήρχε για 15 με 20 χρόνια ως ένα εν δυνάμει νέο έθνος. Ήταν ένας λαός σε αναζήτηση μιας νέας εθνικής ταυτότητας, πέραν της αρχικής βουλγαρικής, αν και οι γνώμες δίστανται για το πότε ακριβώς ξεκίνησε η εν λόγω εθνογένεση: (1) το 1902, με τη μετονομασία της Βουλγαρικής Μακεδονικής-Αδριανουπολικής Επαναστατικής Επιτροπής (BMORC), που ιδρύθηκε από Βουλγάρους Μακεδόνες στη Θεσσαλονίκη το 1893, σε «Μυστική», και λίγο μετά σε «Εσωτερική» οργάνωση, δηλαδή τη VMRO (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση), η οποία στόχο της είχε μία αυτόνομη Μακεδονία; (2) το 1903, με την εξέγερση του Ίλιντεν της VMRO και τη δημιουργία της ολιγοήμερης «Δημοκρατίας του Κρουσόβου»; (3) το 1924, ως αποτέλεσμα της από-

φασης της Comintern περί της δημιουργίας στο μέλλον μιας «ανεξάρτητης Μακεδονίας»; (4) το 1932, όταν η VMRO αποφάσισε ότι ο στόχος ήταν η ανεξαρτησία της «Μακεδονίας»; ή (5) το 1934, όταν η Comintern μίλησε για την ύπαρξη «μακεδονικού έθνους»;<sup>37</sup>

Από ελληνικής πλευράς, αρχικά οι σλαβόφωνοι της ιστορικής Μακεδονίας θεωρούνταν Έλληνες που είχαν, περιέργως, ξεχάσει τη μητρική τους γλώσσα (!) και όλοι οι πατριαρχικοί βουλγαρόφωνοι καταγράφονταν στις ελληνικές στατιστικές ως Έλληνες. Στη συνέχεια, στον Μεσοπόλεμο, ονομάζονταν «Σλαβομακεδόνες» ή σκέτο «Μακεδόνες» και τονιζόταν ότι ήταν ξεχωριστός λαός και όχι Βούλγαροι ή Σέρβοι.<sup>38</sup>

Ωστόσο, είναι βέβαιο ότι οι αρχικοί ιστορικοί ηγέτες της VMRO αυτο-ορίζονταν ως Βούλγαροι και όχι ως Μακεδόνες ή Σλαβομακεδόνες. Επίσης, ότι πριν από τη δεκαετία του 1930 οι υποστηρικτές της ανάγκης δημιουργίας ενός ξεχωριστού μακεδονικού έθνους και μιας ξεχωριστής μακεδονικής γλώσσας, μετριόντουσαν στα δάκτυλα του ενός χεριού, με κύριο εκπρόσωπο, στις αρχές του 20ού αιώνα, τον φιλόλογο/εθνογράφο Krste Misirkon, ο οποίος μίλησε για «μακεδονικό έθνος» και προσπάθησε να συγκροτήσει μία μακεδονική γλώσσα από τις διαλέκτους των δυτικών βουλγαρικών. Ωστόσο, οι θέσεις του Misirkon δεν είχαν καμιά απήκηση ούτε καν στην ομάδα των αριστερών της VMRO, που δεν επεδίωκαν ένωση με τη Βουλγαρία αλλά αυτονομία και ανεξαρτησία (και ο ίδιος ο Misirkon παρουσίασε παλινωδίες, εμφανιζόμενος περισσότερο ως Βούλγαρος από το 1907 και μετά).<sup>39</sup>

Ο λαός αυτός, αν και βουλγαρόφωνος, είχε βρεθεί εκτός του κράτους της Βουλγαρίας μιας και δεν εδραιώθηκε η «Μεγάλη Βουλγαρία» του Αγίου Στεφάνου (1878). Συνέχιζε να παραμένει εκτός της «μητέρας-πατρίδας», συνεπεία και των λανθασμένων επιλογών της Σόφιας: να συμμαχήσει και στους δύο Παγκοσμίους Πολέμους με τους μελλοντικούς ηττημένους (κυρίως με στόχο τη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου). Επίσης, η Βουλγαρία είχε αποξενώσει τους Σλαβομακεδόνες, με την υιοθέτηση, ως επίσημης βουλγαρικής γλώσσας, μιας πιο απόμακρης βορειοανατολικής βουλγαρικής διαλέκτου και όχι της βουλγαρικής που μιλούσαν οι δυτικοί βουλγαρόφωνοι.<sup>40</sup> Έτσι άρχισε να αναδεικνύεται, κατά τον Μεσοπόλεμο, σταδιακά, μια νέα (αν και ακόμη θολή) εθνική ταυτότητα, διακριτή από τη βουλγαρική. Η επωαζόμενη νέα αυτή ταυτότητα εδραιώθηκε από τον Τίτο, από το 1944 και μετά, με μία συστηματική διαδικασία «μετάλλαξης» (mutation), κατά τον Ευάγγελο Κωφό.<sup>41</sup> Οι εθνοτικά Βούλγαροι και βουλγαρόφωνοι της νοτίου Γιουγκοσλαβίας έγιναν πλέον «Μακεδόνες» (νέα σύμβολα, κατασκευή νέας γλώσσας, κατασκευή εθνικής ιστορίας που να ξεκινάει από τον τσάρο Σαμουήλ, με σύγχρονο ορόσημο το Ίλιντεν και το Κρούσοβο) στη Σοσιαλιστική (αρχικά Λαϊ-

κή) Δημοκρατία της Μακεδονίας εντός της Σοσιαλιστικής (αρχικά Λαϊκής) Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας υπό τον Τίτο.

Η τελευταία ευκαιρία για να ενσωματωθούν οι Σλαβομακεδόνες με τους Βουλγάρους παρουσιάστηκε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με πολλούς Σλαβομακεδόνες να τους χαιρετίζουν (τους Βουλγάρους), αρχικά ως απελευθερωτές και να συνεργάζονται μαζί τους στην υπό κατάκτηση γιουγκοσλαβική και ελληνική Μακεδονία (στον Μεσοπόλεμο οι Σλαβομακεδόνες είχαν υποφέρει από τους Σέρβους που προσπαθούσαν να τους καταστήσουν Σέρβους). Όμως οι Βούλγαροι ήταν τόσο αυταρχικοί ώστε αποξένωσαν τους Σλαβομακεδόνες, οι περισσότεροι από τους οποίους κατατάχτηκαν στους παρτιζάνους του Τίτο και στον ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.<sup>42</sup>

Τα περί καταγωγής από τους αρχαίους Μακεδόνες και από τον Μ. Αλέξανδρο δεν έχουν βέβαια καμιά ιστορική βάση.<sup>43</sup> Οι σοβαροί σλαβομακεδόνες ιστορικοί και άλλοι διανοητές (καθώς και ο πρώτος πρόεδρος της χώρας, Κίρο Γκλιγκόροφ) έχουν πλήρη επίγνωση ότι είναι απόγονοι Σλάβων και ότι οι Σλάβοι πρόγονοί τους ήρθαν στα Βαλκάνια (και στη γεωγραφική Μακεδονία) κατά τον 6ο και 7ο μ.Χ. αιώνα, και ως εκ τούτου δεν ήταν και δεν μπορούσαν να είναι απόγονοι των αρχαίων Μακεδόνων.

Όμως οι πιο εθνικιστές υποστηρίζουν ότι μπορεί η ηγεσία της αρχαίας Μακεδονίας να είχε εξελληνιστεί, αλλά ο απλός λαός του αρχαίου Μακεδονικού Βασιλείου δεν ήταν Έλληνες, αλλά μείγμα Θρακών και Ιλλυριών. Επικαλούνται, όπως θα ανέμενε κανείς, και τη γνωστή θέση του Δημοσθένη και άλλων Ελλήνων ότι οι Μακεδόνες δεν ήταν Έλληνες ή ότι ήταν λιγότερο Έλληνες. Επίσης διατείνονται ότι κατά τον 6ο μ.Χ. αιώνα, όταν οι πρόγονοί τους Σλάβοι έφθασαν και κατέκτησαν την περιοχή, αναμείχθηκαν με τους εναπομείναντες απογόνους των αρχαίων Μακεδόνων, δηλαδή ότι υπήρξαν επιμειξίες, άρα συνδέονται, εν μέρει, με τους αρχαίους Μακεδόνες.<sup>44</sup> Γενικά, η προσπάθεια οικειοποίησης της ελληνικής αρχαίας μακεδονικής κληρονομίας αποτελούσε φέουδο των ακραίων και των εθνικιστών της γειτονικής χώρας, όμως τα τελευταία δέκα χρόνια έχει λάβει διαστάσεις, με την πολιτική της γνωστής ως «αρχαιοποίησης» (Antikvizacija), την οποία εγκαινίασε ο εθνικιστής πρωθυπουργός Γκρούεβσκι το 2006.<sup>45</sup>

Απ' ό,τι φαίνεται τα περί καταγωγής από τους αρχαίους Μακεδόνες λέγονται για τρεις λόγους: για να προκαλέσουν και να εκδικηθούν τους Έλληνες που τους έχουν βλάψει από το 1992 μέχρι σήμερα (αποσταθεροποιώντας τη χώρα τους με την εκκρεμότητα του ονόματος), για να ανυψώσουν την εθνική τους υπερηφάνεια και για να εδραιώσουν πιο ευρωπαϊκά διαπιστευτήρια προς την ΕΕ (στα προκατειλημμένα όμματα των δυτικοευρωπαίων άλλο είναι το να είσαι απόγονος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και άλλο το να είσαι Σλάβος και απόγονος του τσάρου Σαμουήλ).

### Τα αίτια της ελληνικής στάσης

Τα αίτια της κάπως υπερβολικής στάσης των Ελλήνων θα τα διέκρινα σε δύο κατηγορίες: στα φανερά και στα πιο κρυφά και ανομολόγητα. Τα πιο φανερά αίτια είναι βέβαια: (1) οι φόβοι περί βλέψεων των γειτόνων στην ελληνική Μακεδονία και (2) η οργή για την προσπάθεια σφετερισμού σημαντικού τμήματος της ελληνικής πολιτισμικής κληρονομιάς. Τα πιο κρυφά αίτια –και ίσως μη συνειδητοποιημένα– της κυρίαρχης ελληνικής στάσης είναι, νομίζω, τρία. Πρώτον, η μη αναγνώριση των σλαβόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας ως εθνικής ή εθνοτικής μειονότητας. Αν και οι άνθρωποι αυτοί αριθμούν μόνο μερικές χιλιάδες<sup>46</sup> (και συνεπώς ουδόλως απειλείται η ελληνική εδαφική ακεραιότητα) και ένα μέρος τους έχει πλέον αποκτήσει, οικειοθελώς, ελληνική εθνική ταυτότητα, εντούτοις η Αθήνα φοβάται και την παραμικρή αναφορά σ' αυτούς και την αναγνώριση της ύπαρξής τους. Γιατί, μεταξύ άλλων, ηελημένα ξεχνιέται ή αποκρύπτεται το γεγονός ότι είχαν καταπιεστεί στον Μεσοπόλεμο και όταν έφυγαν ή εκδιώχθηκαν ως πρόσφυγες με τον ΕΛΑΣ (σαράντα με εξήντα χιλιάδες) με τη λήξη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, το 1948-1949, δημεύθηκε η παρουσία τους και έκτοτε δεν επιτρέπεται σε αυτούς και στους απογόνους τους να επιστρέψουν.<sup>47</sup>

Δεύτερον, ότι οι σημερινοί κάτοικοι της ελληνικής Μακεδονίας δεν είναι, στην πλειονότητά τους, αυτόχθονες. Σχεδόν οι δύο στους τρεις Έλληνες Μακεδόνες είναι πρόσφυγες ή απόγονοι προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Αυτό τους καθιστά ψυχολογικά πιο ανασφαλείς, μιας και ήρθαν στην περιοχή κατά τη δεκαετία του 1920, δηλαδή πολύ μετά από τους Σλαβομακεδόνες που ήταν γηγενείς κάτοικοι της σημερινής ελληνικής Μακεδονίας επί αιώνες (οι μισοί από τους οποίους έφυγαν ή εκδιώχθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1920 και στη δεκαετία του 1940). Αυτή η ανασφάλεια των απογόνων των προσφύγων ίσως εξηγήσει και τη μεγάλη τους ανάγκη για ταύτιση με τη δόξα των αρχαίων Μακεδόνων και τον θρυλικό Μ. Αλέξανδρο.

Το τρίτο και πλέον κρυφό αίτιο ενδέχεται να είναι το ακόλουθο: στο 51.56% της Μακεδονίας που περιήλθε στην Ελλάδα, οι Έλληνες, ελληνόφωνοι ή εξελληνισθέντες (Αλβανοί και Βλάχοι), ήταν λίγο περισσότεροι από τους μισούς χριστιανούς ορθόδοξους και το ένα τρίτο των χριστιανών της ευρύτερης Μακεδονίας. Ίδου λοιπόν μια κρυφή πηγή της ελληνικής ανασφάλειας: η Ελλάδα έλαβε πολύ περισσότερο απόσο της αναλογούσε, με βάση το ποσοστό επί του πληθυσμού, πολύ περισσότερο απόσο δικαιούνταν (αν π.χ. είχε λάβει χώρα δημοψήφισμα με διεθνή επίβλεψη, όπως έγινε σε άλλες περιπτώσεις στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα) ή ρεαλιστικά θα μπορούσε να προσδοκεί αν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι δεν είχαν λάβει χώρα, με το ανέλπιστο υπέρ της Ελλάδας αποτέλεσμα.

### Προς την υπέρβαση και επίλυση

Για να λυθεί αυτή η δυσεπίλυτη διένεξη, το απαραίτητο προαπαιτούμενο είναι να αποδεχθούν καταρχήν και οι δύο πλευρές τη θέση ότι καμιά χώρα, ούτε η Ελλάδα ούτε η γειτονική χώρα ούτε η Βουλγαρία, μπορούν να μονοπωλήσουν το όνομα Μακεδονία. Ως εκ τούτου, προς αποφυγήν μονοπωλήσεων και παρεξηγήσεων, απαιτείται μία πιο ειδική ή σύνθετη ονομασία.

Διαδικαστικά, να λάβουν χώρα το ταχύτερο νέες διμερείς διαπραγματεύσεις Αθηνών-Σκοπίων (η περαιτέρω καθυστέρηση βλάπτει και τις δύο χώρες), αυτή τη φορά κατά προτίμηση χωρίς κανέναν μεσολαβητή (του ΟΗΕ ή άλλων), με στόχο την από κοινού λύση για την ονομασία της γειτονικής χώρας, χωρίς «νικητή-ηττημένο», αλλά με δύο κερδισμένους (λύση «θετικού αθροίσματος»). Σημειωτέον, ότι διμερείς συνομιλίες είχαν γίνει το 2001-2002, με τις δύο πλευρές πολύ κοντά στην επίλυση του ζητήματος του ονόματος. Από πλευράς ουσίας, τα Σκόπια θα πρέπει να διασκεδάσουν τους ελληνικούς φόβους περί αλυτρωτισμού, δείχνοντας με πειστικό και απτό τρόπο ότι είναι αβάσιμοι, και επιπλέον να σεβαστούν την ελληνική πολιτισμική κληρονομιά· και η Αθήνα, από την πλευρά της, να δείξει ότι τους σέβεται ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος, τους αναγνωρίζει και τους αποδέχεται ως έθνος και με ξεχωριστή γλώσσα.

Η ουσία της αμοιβαία αποδεκτής επίλυσης βρίσκεται στον αμοιβαίο σεβασμό. Για τους Σλαβομακεδόνες είναι η εξασφάλιση της αξιοπρέπειας και της ταυτότητας του έθνους τους, για τους Έλληνες να μην επιτρέπεται ο σφετερισμός της πολιτισμικής τους κληρονομιάς, που αποτελεί μέρος της εθνικής ταυτότητας την οποία έχουν επιλέξει. Βέβαια, θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ότι έθνη και εθνικισμός δεν υπήρχαν πριν από το 1800 και ότι το σχήμα του Παπαρρηγόπουλου είναι εθνική αφήγηση, κάτι που ισχύει και για τις δύο αντίπαλες σλαβομακεδονικές εθνικές αφηγήσεις, της καταγωγής από τον Σαμουήλ και της καταγωγής από τον Μ. Αλέξανδρο. Δυστυχώς, όμως, αυτή η οδός δεν θα είχε απήκηση και θα ήταν κατάλληλη μόνο για ένα στενό κύκλο *sophisticated* μη εθνικιστών επιστημόνων και από τις δύο πλευρές.

### Καταληκτικές παρατηρήσεις

Γιατί, λοιπόν, στην Ελλάδα υπάρχουν εθνικά θέματα και γιατί εκδηλώνονται με εθνοκεντρικές αντιλήψεις, που οδηγούν τη χώρα σε αδιέξοδο; Σε ένα πρώτο επίπεδο οφείλονται σε ένα μίγμα εθνικισμού με στοιχεία από την πεπαλαιωμένη άκαμπτη σχολή του ρεαλισμού στη διεθνή πολιτική.<sup>48</sup> Αυτή είναι συναφής με τον «πατριωτικό μοραλισμό» (ή την ηθική σταυροφορία), δηλαδή τον αγώνα μεταξύ «καλού» και «κακού», στον οποίο η δική μας πλευρά είναι πάντοτε συνυφασμένη με το καλό και έχει το δίκιο με το μέρος της.<sup>49</sup> Η οπτική αυτή κινείται στη λογική του

«μηδενικού αθροίσματος», ειδικά όταν πρόκειται για ένα εθνικό θέμα, με μόνη αποδεκτή έκβαση τους Έλληνες νικητές και κερδισμένους, σαν να πρόκειται για πεδίο μάχης ή κοινωνικο-δαρβινικό αγώνα για επιβίωση. Οι λύσεις κατόπιν διαλόγου με την άλλη πλευρά, με δύο κερδισμένους (λύσεις θετικού αθροίσματος) δεν αποτελούν εναλλακτική, κυρίως γιατί στο ελληνικό περιβάλλον σπανίζει ο σεβασμός και η εκτίμηση για τους «Άλλους»: τους Τούρκους, τους Τουρκοκυπρίους, τους εθνοτικά Μακεδόνες, τους Αλβανούς. Ειδικότερα, η διαπραγματεύση και η όλη λογική της, που απαιτεί αμοιβαίες υποχωρήσεις, δεν είναι εύκολα κατανοητή στους περισσότερους Έλληνες, και, γενικότερα, θεωρείται ότι στις διαπραγματεύσεις κερδίζει πάντα ο ισχυρότερος ή αυτός που μπορεί να εκβιάσει τον άλλο ή να τον ξεγελάσει. Όσο για τους Έλληνες υπερεθνικιστές (το «κόμμα του πολέμου»), ο διάλογος και οι διαπραγματεύσεις με τον αντίπαλο, με στόχο την επίλυση ενός εθνικού θέματος, αντί της πυγμής, θεωρείται απαράδεκτος. Συνιστά ενδοτισμό, μειοδοσία, ξεπούλημα στον εχθρό, προδοσία, και, επιπλέον, είναι εξευτελιστική, θίγει την τιμή και την αξιοπρέπεια του έθνους.

Ωστόσο, οι ανωτέρω λόγοι είναι μόνο η άκρη του παγόβουνου. Η επώαση εθνικών θεμάτων και ο τρόπος που εκδηλώνονται οφείλεται στην κυρίαρχη εθνική ιστορική αφήγηση και εθνική ταυτότητα που έχουν επιλέξει οι Έλληνες και από την οποία αντλούν οι περισσότεροι την αυτοεκτίμησή τους. Σε αυτήν συμπεριλαμβάνεται και η περίφημη προγονολατρεία που οδηγεί σε πολιτισμική υπεροψία που με δυσκολία κρύβεται στις επαφές των Ελλήνων με τον έξω κόσμο (τα γνωστά: «όταν εμείς χτίζαμε Παρθενώνες εσείς κρεμόσασταν από τα δέντρα», ή «όταν εμείς γράφαμε φιλοσοφία εσείς ζούσατε σε σπηλιές»). Οι Έλληνες θεωρούν τους εαυτούς τους ως τον περιούσιο λαό, το κέντρο του κόσμου, το μήλον της έριδος, ότι είναι πολιτισμικά, ηθικά και πνευματικά ανώτεροι, οι δημιουργοί του παγκόσμιου πολιτισμού (ως απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων), που οι περισσότεροι ξένοι (οι «ανθέλληνες») φθονούν, εκθρεύονται, κατατρέχουν και εξυφαινούν συνεχώς συνομωσίες σε βάρος τους. Η Ελλάδα ζει πάντα κρίσιμες ώρες, αγωνίζεται συνεχώς υπέρ βωμών και εστιών (θα το έλεγα ένα σύνδρομο του Διγενή Ακρίτα), είναι ηρωική, αδικημένη, προδομένη, τραγική. Το ελληνικό αυτό περιβάλλον, μεταξύ αρχαίου δράματος και αρχαίων ελληνικών μύθων, αποτελεί το έδαφος για την ανακάλυψη διάφορων *belles causes* ως δίκαιων αγώνων —ο Μακεδονικός Αγώνας το 1904-1908, η «απελευθέρωση της Σμύρνης» (Ιωνίας) και η Μικρασιατική Εκστρατεία το 1919-1922, ο αγώνας της Κύπρου το 1954-1959— που είναι άλλοτε επιτυχείς άλλοτε όχι, αλλά είναι πάντα ένδοξες.<sup>50</sup>

Η κυρίαρχη ελληνική εθνική ταυτότητα και η αίσθηση ανωτερότητας υποκρύπτει μία «υπαρξιακή ανασφάλεια»,<sup>51</sup> αν μη τι άλλο, γιατί έχει ως σημείο αναφοράς

τους अपαράμιλλους αρχαίους Έλληνες και τους μεγάλους ευρωπαϊκούς πολιτισμούς. Γι' αυτό και στα εθνικά θέματα, και όχι μόνο, οι Έλληνες είναι τόσο αλαζονικοί, έχουν την ανάγκη να δαιμονοποιούν τους άλλους, να τους περιφρονούν και να τους υβρίζουν (π.χ. κρατίδιο, ψευδοκράτος, βάρβαροι Τουρκαλάδες, Γυφτοσκοπιανοί, κλέφτες, δολοφόνοι). Έτσι, στο τέλος, δημιουργούν πραγματικούς εχθρούς (αυτοεκπληρούμενη προφητεία), ξοδεύεται τεράστιο πνευματικό και διπλωματικό κεφάλαιο, γονατίζει η οικονομία με τους άχρηστους εξοπλισμούς και όσο για την ειρηνική επίλυση των εθνικών θεμάτων επαφίεται *ad calendae Graecas*.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G. Evans / J. Newnham, *The Dictionary of World Politics*, Harvester Wheatsheaf, N. Υόρκη 1990, σ. 123, 258-259.
2. Στο σφάλμα αυτό υπέπεσαν ο Γιάννης Γιαννουλόπουλος και ο γράφων: βλ. Γιάννης Ν. Γιαννουλόπουλος, «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*»: εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, σ. ιε· Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα και ο «εξ ανατολών κίνδυνος»: αδιέξοδα και διεξοδοί*, Πόλις, Αθήνα 2001, σ. 74.
3. Παραλλάσσω τα λεχθέντα από τον Ευάγγελο Αβέρωφ σε σχέση με το Κυπριακό, στο Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία χαμένων ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, τ. 2, Εστία, Αθήνα 1982, σ. 147.
4. Για τις πρώτες προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή βλ. Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα*, ό.π., σ. 74-79, και του ίδιου, «Οι εικόνες του εθνικού "εαυτού" και του "άλλου" στις διεθνείς σχέσεις: η περίπτωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», *Σύγχρονα Θέματα* 54 (1995), σ. 27-35.
5. Yiannis Papadakis, «The Politics of Memory and Forgetting in Cyprus», *Journal of Mediterranean Studies* 3/1 (1993), σ. 142, 145.
6. Yiannis Papadakis, «The National Struggle Museums of a Divided City», *Ethnic and Racial Studies* 17/3 (1994), σ. 400-409.
7. Iosif Kovras / Neophytos Loizides, «Delaying Truth Recovery for Missing Persons», *Nations and Nationalism* 17/3 (2011), σ. 525-526.
8. Suat Bilge, «The Cyprus Conflict and Turkey», στο Kemal H. Karpat (επιμ.), *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, E. J. Brill, Λέιντεν 1975, σ. 131-137· Tozun Bahcheli, «Cyprus in the Politics of Turkey since 1955», στο Norma Salem (επιμ.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution*, St. Martin's Press, N. Υόρκη 1992· Marie-Pierre Richarte, «La question chypriote dans la politique étrangère de la Turquie», *Trimestre du Monde* 4/6 (1996), σ. 105-107.
9. Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, τ. 2, εκδ. «Αλήθεια», Λευκωσία 1988, σ. 228-279· Μιχαήλ Δεκλερής, *Κυπριακό: Η τελευταία ευκαιρία, 1972-1974*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2003 (α' έκδ. 1981).
10. Μεχμέτ Αλί Μπιράντ, *Απόφαση-απόβαση*, εκδ. Φλώρος, Αθήνα 1984, σ. 17-75· Suha Böyükbasi, *Turkish-American Relations and Cyprus*, University Press of America, Lanham 1988, σ. 178-198.
11. Δημήτρης Κοσμάδοπουλος, *Οδοιπορικό ενός πρέσβη στην Άγκυρα 1974-1976*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1988, σ. 135-144.
12. Henry Kissinger, *Χρόνια Ανανώσεως*, «Νέα Σύνορα» Α.Α. Λιβάνης, Αθήνα 2000, (α' έκδ. 1999), σ. 249.

13. Βλ. τη διάσκεψη αυτή και τη σχετική βιβλιογραφία στο Αλέξης Ηρακλείδης, *Το Κυπριακό: σύγκρουση και επίλυση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 178-187· βλ. ειδικά τις προσωπικές μαρτυρίες του Γλαύκου Κληρίδη, του Πολύβιου Πολυβίου και του βρετανού υπουργού Εξωτερικών James Callahan, στα: Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, ό.π., τ. 4, σ. 47-76· Πολύβιος Πολυβίου, *Η διπλωματία της εισβολής: η διάσκεψη της Γενεύης για την Κύπρο τον Αύγουστο του 1974*, Καστανιώτης, Αθήνα 2010· James Callahan, *Time and Change*, Collins, Λονδίνο 1987, σ. 348-357.
14. Τάκης Χατζηδημητρίου, *Το δημοψήφισμα της 24ης Απριλίου και η λύση του Κυπριακού*, Παπαζήσης, Αθήνα 2006· Chrysostomos Pericleous, *The Cyprus Referendum: A Divided Island and the Challenge of the Annan Plan*, Ι. Β. Tauris, Λονδίνο 2009· Alexis Heraclides, «The Cyprus Problem: An Open and Shut Case? Probing the Greek-Cypriot Rejection of the Annan Plan», *The Cyprus Review* 16/2 (2004), σ. 37-54.
15. Papadakis, «The National Struggle», ό.π., σ. 405-406.
16. Ηρακλείδης, *Το Κυπριακό*, ό.π., σ. 53-57· Alexis Heraclides, «The Cyprus Gordian Knot: An Intractable Ethnic Conflict», *Nationalism and Ethnic Politics* 17/2 (2011), σ. 130.
17. Για την κριτική των ελληνικών αυτών θέσεων βλ. Αλέξης Ηρακλείδης, *Άσπονδοι γείτονες: Ελλάδα-Τουρκία. Η διένεξη του Αιγαίου*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2007, σ. 217-383· Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010, σ. 167-219.
18. Βλ. mfa.gr: «Η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας», σε «Εξωτερική πολιτική-Τουρκία».
19. Αυτ.: βλ. και Χρήστος Λ. Ροζάκης, «Το νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση. Τα διμερή και διεθνή θεσμικά ζητήματα», στο Αλέξης Αλεξανδρής, κ.ά., *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα 1988, σ. 312-313· Angelos Syrigos, *The Status of the Aegean Sea according to International Law*, Σάκκουλας, Αθήνα 1998, σ. 97-98· Κρατερός Ιωάννου / Αναστασία Στρατιή, *Δίκαιο της θάλασσας*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2000, σ. 443-484.
20. Κ. Π. Οικονομίδης, *Θέματα διεθνούς δικαίου και ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1993, σ. 53.
21. Αυτ.
22. Syrigos, *The Status*, ό.π., σ. 119.
23. Ροζάκης, «Το νομικό», ό.π., σ. 387-389, 395-396.
24. Alexis Heraclides, «"What will Become of us Without Barbarians?" The Enduring Greek-Turkish Rivalry as an Identity-Based Conflict», *Southeast European and Black Sea Studies* 12/1 (2012), σ. 119-122.
25. Christos L. Rozakis, «The Greek Continental Shelf», στο Theodore C. Kariotis (επιμ.), *Greece and the Law of the Sea*, Kluwer, Χάγη 1997· R. R. Churchill / A. V. Lowe, *The Law of the Sea*, Manchester University Press, Μάντσεστερ 1999, σ. 183-190.
26. Για τα παραδείγματα συμφωνιών βλ. Churchill / Lowe, *The Law of the Sea*, ό.π., σ. 182-183.
27. Για την τουρκική νομική επιχειρηματολογία σε σχέση με τη μη επέκταση των χωρικών υδάτων του Αιγαίου στα 12 μίλια βλ. Hüseyin Pazarcı, «Aspect juridique des différends gréco-turcs en mer Égée», στο Semih Vaner (επιμ.), *Le différend gréco-turc*, Éditions L'Harmattan, Παρίσι 1988, σ. 107-110. Από πλευράς ελλήνων ειδικών που τάσσονται κατά της επέκτασης βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Οι Τούρκοι και εμείς*, Φιτράκης, Αθήνα 1988, σ. 279-281· Βύρων Θεοδωρόπουλος / Ευστάθιος Λαγάκος / Γεώργιος Παπούλιας / Ιωάννης Τζούνης, *Σκέψεις και προβληματισμοί για την εξωτερική μας πολιτική*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1995, σ. 66-67· Ηρακλείδης, *Άσπονδοι γείτονες*, ό.π., σ. 312-315.
28. Μαριάνθη Κλάδη-Ευσταθοπούλου, «Ελληνική αιγιαλιτίδα ζώνη», στο Στέλιος Περράκης (επιμ.), *Το Αιγαίο Πέλαγος και το νέο δίκαιο της θάλασσας*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1996, σ. 55-62· Yücel Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, Aldershot, Ashgate 2003, σ. 32-34.
29. Ροζάκης, «Το νομικό», ό.π., σ. 369.
30. Βλ. Kâmuran Gürün, *Bükres-Paris-Atina: Büyükelçilik Anıları*, Miliyet, Κωνσταντινούπολη 1994, σ. 356.
31. Deniz Bölükbaşı, *Turkey and Greece. The Aegean Disputes: A Unique Case in International Law*, Cavendish, Λονδίνο 2004, σ. 615-660.
32. Βλ. Χρήστος Λ. Ροζάκης, *Η Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη και το διεθνές δίκαιο*, Παπαζήσης, Αθήνα 2013.
33. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict*, ό.π., σ. 98-108· Alexis Heraclides, «Imagined Enemies: The Aegean Conflict», *Mediterranean Politics* 16/2 (2011), σ. 224-229.
34. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict*, ό.π., σ. 152-154.
35. Elizabeth Barker, *Macedonia. Its Place in Balkan Power Politics*, Royal Institute of International Affairs, Λονδίνο 1950· Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Aristide D. Karatzas Publisher, Ν. Υόρκη 1993 (α' έκδ. 1964)· Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia*, Ithaca: Cornell University Press, Ν. Υόρκη 1993, σ. 307-328 (α' έκδ. 1984)· Loring M. Danforth, *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton University Press, Πρίνστον 1995.
36. Kofos, *Nationalism*, ό.π., σ. 3.
37. Βλ. σημ. 35, και Hugh Poulton, *Who are the Macedonians?*, Hurst and Company, Λονδίνο 1995, σ. 48-499.
38. Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα: κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, εκδ. Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000, σ. 24-26, 41-43, 59-62, 88-99.
39. Banac, *The National Question*, ό.π., σ. 327· Danforth, *The Macedonian Conflict*, ό.π., σ. 50, 63-67.
40. Banac, *The National Question*, ό.π., σ. 309-310.
41. Evangelos Kofos, «The Macedonian Question: The Politics of Mutation», *Institute for Balkan Studies* 27 (Μάρτιος 1985).
42. Evangelos Kofos, «National Heritage and National Identity in Nineteenth- and Twentieth-Century Macedonia», στο Martin Blinkhorn / Thanos Veremis (επιμ.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Sage-ELIAMEP, Αθήνα 1990, σ. 124.
43. N. G. L. Hammond, *A History of Greece to 322 B.C.*, Oxford University Press, β<sup>η</sup> έκδ., Οξφόρδη 1967, σ. 534-366, 575.
44. Kofos, «National Heritage», ό.π., σ. 119-121.
45. Βλ. [https://en.wikipedia.org/wiki/Internal\\_Macedonian\\_Revolutionary\\_Organization\\_%E2%80%9393\\_Democratic\\_Party\\_for\\_Macedonian\\_National\\_Unity](https://en.wikipedia.org/wiki/Internal_Macedonian_Revolutionary_Organization_%E2%80%9393_Democratic_Party_for_Macedonian_National_Unity).
46. Οι λεγόμενοι Σλαβόφωνοι ανέρχονταν σε 41.000 στη δεκαετία του 1960, βλ. Kofos, *Nationalism and Communism*, ό.π., σ. 5.
47. Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, ό.π., σ. 73-221.
48. Βλ. Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα και ο «εξ ανατολών κίνδυνος»*, ό.π., σ. 39-80.
49. Steven Forde, «Classic Realism», στο Terry Nardin / David R. Mapel (επιμ.), *Traditions of International Ethics*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1992, σ. 62.
50. Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα και ο «εξ ανατολών κίνδυνος»*, ό.π., σ. 65-70.
51. Θάνος Λίποβατς, «Η δικασμένη ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού», στο Νίκος Δεμερτζής (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1994, σ. 124-131.